

BETEKENISVERANDERING

(Brno, Praag oktober 2018)

betekenis

Wat is betekenis?

Woord: eenheid van klankvorm en betekenis

vgl. *boom* [bo.m] 'houtachtig gewas met een zeer groot wortelgestel en een enkele, stevige, houtige en zich secundair verdikkende, overblijvende stam, die zich eerst op zekere hoogte boven de grond vertakt' (van Dale 12^e druk)

betekenis: wat we in/bij het woord denken (cognitief)

aanduiding daarvan in het woordenboek

met woorden verwijzen we naar dingen (referenten) in de (veronderstelde) werkelijkheid

dus: betekenis & verwijzing (du. Bedeutung & Bezeichnung)

soorten woorden

woorden met een **duidelijke betekenis** – *inhoudswoorden*:

zelfstandige naamwoorden, bijvoeglijke naamwoorden, vele werkwoorden, sommige bijwoorden (ze zingt *goed*)

woorden die meer een **functie** in de zin hebben of verwijzen - *functiewoorden*

voegwoorden, voor- en achterzetsels (affixen), voornaamwoorden, lidwoorden, sommige bijwoorden (*daarna*)

hierbij ook telwoorden

los van de zin: tussenwerpsels

voorbeelden betekenisverandering

vgl. Middelnederlands – modern Nederlands

troost vooral ‘hulp, steun’ – nu vooral ‘steun, bemoeding’ (vgl. Heilige Geest = de Trooster, met nog oude betekenis)

raad (mnl. raet) ‘hulpmiddel, advies, raadsvergadering’ – eerste betekenis nu verdwenen (maar vgl. nog huisraad)

overdaad (mnl. overdaet) ‘alles wat de grenzen te buiten gaat, bijv. onbetamelijke opmerking’ - nu ‘onmatigheid, bijv. in eten’

wijf ‘vrouw, echtgenote’ – nu in ongunstige zin (verandering in “gevoelswaarde”, in connotaties)

ghi/u ‘meervoud, beleefdheidsvorm’ – nu in het Noorden: plechtig voornaamwoord (bijv. in religieuze taal) – gebruikswaarde

moderne voorbeelden

aanrader – nog niet 19^e eeuw (WNT) ‘iets wat aangeraden kan worden’

circuit oorspronkelijk: gesloten kring (electrische stroom, voor sportwedstrijden) > mensen die nauw met elkaar in contact staan, bijv. het Haagse circuit

criticus (neutraal) – *criticaster* (negatief)

tegenwoordig vaak: *criticus* > *criticaster* (nog fout?)

vgl. verder: *vrijen*, *vriend(in)*, (*aandacht*) *graag!*

betekenisverandering ook heden ten dage te constateren

= niet historisch, wél diachroon

wijzen van verandering

1. metonymie
2. metafoor
3. betekenisspecialisatie (betekenisverenging)
4. betekenisverruiming (> een meer abstracte betekenis)

resultaat:

een woord krijgt er een betekenis bij (betekenisuitbreiding)

een woord raakt een betekenis kwijt (betekenisinperking)

polysemie

N.B. een woord heeft niet altijd één betekenis maar vaak een aantal (onderling samenhangende) betekenissen (betekenisonderscheidingen): polysemie

vgl. raad: advies, (gemeente)raad, persoon die raad geeft, (komt tijd, komt) raad 'oplossing'

betekenissen sluiten bij elkaar aan; zo niet *homonymie*:

vgl. zijde 'bepaald soort textiel' – 'kant' (bijv. linkerzijde) = twee verschillende woorden (met dezelfde klankvorm)

homonymie

Twee manieren waarop homonymie kan ontstaan:

1. door klankontwikkelingen (klankwetten) waardoor de klankvorm van woorden samenvalt:

vgl. *kool* 'kool in de kachel' – 'kool die groeit op het land'

resp. met oo gerekt uit \ddot{o} en oo uit een au-klank (dialectisch nog wel verschil)

(*zijde* 'kant' met ei <ij> uit \bar{i} , *zijde* 'textiel' leenwoord uit het Latijn)

2. door divergerende betekenisontwikkeling:

vgl. *tieren* 'razen' en 'welig groeien'

metonymie, metafoor

Ter verduidelijking het *tekensysteem* van Peirce:

1. icoon 'afbeelding':

1a. image, bijv. portret (talig: klanknabootsing als bijv. *kievit*)

1b. diagram, afbeelding van bepaalde verhouding in de werkelijkheid, bijv. staafdiagram (talig: analogie, vgl. huis – huisje, boom – boompje, boek – boekje enz.)

1c. metafoor, op basis van gelijkenis (talig: je bent een varken)

2. index, op basis van relaties in de werkelijkheid: waar rook is, is vuur (talig: aanwijzend voornaamwoord)

3. symbool, is arbitrair: vgl. de kleuren van de vlag (talig: de meeste woorden)

metonymie

indexicaal – berust op relaties in de werkelijkheid (maar niet op gelijkenis)

incidenteel voorbeeld (niet geconventionaliseerd): de “Pizzakerk” in Florence, zo o.a. door mij genoemd omdat ik in de buurt ervan een pizza heb zitten eten

ober in restaurant: dat biertje is voor die dikke buik daar

metonymie: uitdrukkingstactiek die we ons hebben aangeleerd

conventionalisering: de taalgemeenschap neemt het over > voorbeeld komt in het woordenboek terecht

voorbeelden metonymie

vet = duidelijk geconventionaliseerd

locatie > aangrenzende locatie: hij woont op de **gracht**

locatie > wat zich daar bevindt: het Witte Huis deelt mee

tijd > wat je daarin doet: we hebben een druk weekend

geheel > deel: Nederland won met 2-0 van Tsjechië

deel > geheel: ik zie hier ook een paar nieuwe gezichten (pars pro toto)

gevolg > oorzaak: hij is de **trots** van zijn vader

materiaal > product: we drinken uit een **glas** (inhoud: we drinken nog een **glas**)

eigenaam > soortnaam: ik laat de **luxaflex** naar beneden

handeling > handelende persoon: de **leiding** is het er niet mee eens

ENZOVOORT

voorbeeld woordvorming

vormingen op -ing (nomina actionis)

vertaling: 'het vertalen', ook 'resultaat van vertaling'

regering: ook 'degenen die regeren'

berging: ook 'plaats waar je dingen bergt'

kleding: 'materiaal waarmee je je kleedt'

schenking: ook 'object van het schenken'

koppeling: ook 'instrument waarmee je koppelt'

houding: manier waarop je je houdt/gedraagt

metafoor (metaforie)

gebaseerd op gelijkenissen – dankbaar object voor taal filosofie en taalwetenschap

begrip al bekend in de indische filosofie

idee: er valt over het absolute Zijn (God, Brahman) niets te zeggen –
neti neti ‘het is niet dit, het is niet dit’

Bhartṛhari (5^e eeuw): maar ook dan doe je een uitspraak over God

Vedanta (filosofische richting): gebruik liever de metafoor (christelijk bijv. God = Vader)

je probeert met een beeld in de goede richting te wijzen – je ervaart tegelijk identiteit tussen God en vader en niet-identiteit: “eigenlijk” is God geen vader

ook vaak gebruikte term: *beeldspraak*

gelijkenissen / prototype

we denken in gelijkenissen (Ludwig Wittgenstein)

verband hiermee het begrip *prototype*

wat is een vogel? ideale voorstelling: kan vliegen, heeft dus vleugels, heeft een snavel, heeft twee poten enz.

een typische vogel is een spreeuw – minder typisch: een eend, een pinguïn (minder gelijkend op een prototypische vogel)

bij twijfel individueel of situationeel verschil mogelijk: *tomaat* vrucht of groente?

kindertaal: kind noemt afdakje bij huis een *tunnel*

overdracht

rijtuig: oorspr. voortgetrokken door paarden – later ook deel van een trein (“het eerste rijtuig gaat niet verder van Rotterdam”)

geen metafoor: er is wél gelijkenis maar geen *overdracht*

= van de ene sfeer (het ene domein) naar de andere (het andere)

met *rijtuig* blijven we in de sfeer van de verkeersmiddelen

vgl. ook *pen* oorspr. ‘vogelveer’, ook “vogelveer om mee te schrijven”, later ook andere soorten van pennen (vgl. balpen)

we blijven in de sfeer van de schrijfmiddelen

bij overdracht *figuurlijke* betekenis:

het blad van een boom (biologie) > een blad papier (gebruiksobject)

talige analyse

theorie van Reichling:

woord met betekenisonderscheidingen

normale situatie: alle onderscheidingen spelen mee (conjunct)

bij metaforie is één onderscheiding van toepassing, de andere niet (disjunct) – vgl. die aap (gezegd van een jongen):

primaat (-menselijk)

klimt in bomen

eet alleen vruchten

is weleens “ondeugend” >>> jongen

loopt op handen en poten

(alle kenmerken van een aap kunnen meespelen, ook kenmerken die niet in het woordenboek worden vermeld: de zgn. woordenboekbetekenis!)

metafoor (vervolg)

niet alle metaforen worden geconventionaliseerd

vgl. de dichterlijke metaforen:

Martinus Nijhoff (Awater) over de stoom die uit een locomotief komt:

haar *zuil van zuchten* wordt een *wolkenkluwen* (resp. uit de bouwkundige, lichamelijke en weerkundige sfeer – *kluwen* uit de sfeer van de textiel)

bij conventionalisering:

traditioneel: een *zee* van mensen ‘grote hoeveelheid’

verbleekte metafoor: iets *toelichten* (niemand denkt meer aan licht)

“onverenigbare” beeldspraak: in een zwart daglicht stellen; zijn toelichting was nogal duister (?)

voorbeelden

de *poot* van een tafel (vorm, uiterlijk)

vgl. ook: de *voet* van een berg (of is eerst berg met een persoon vergeleken: personificatie?)

een computervirus (functionele overeenkomst: schadelijk)

het zal hem *zuur* opbreken (vergelijkbare ervaring)

schreeuwerige kleuren (idem, synesthesie)

hij is gauw *op z'n tenen getrapt* (idem, lichamelijke ervaring)

het *hoofd* van een team (lichamelijk: plaats en functie)

metaforie in woordvorming

vgl. vormingen op -er (of -aar), nomina agentis:

werker, zanger, speler (leraar, wandelaar)

metaforische uitbreiding naar instrument-benamingen

(figuurlijk: sfeer van de mens naar sfeer van dingen):

wekker, klopper, breker, (stof)zuiger

onherkenbare metaforen

algemeen schema, bijv. ruimte > tijd (image schema):

korte/lange periode, vóór een gebeurtenis

de taalgebruiker is “op weg”: een week doorkomen, we naderen de dag, vgl.
ook: op het slechte pad raken, zijn eigen weg gaan

de tijd is “op weg”: de dag nadert, de tijd vliegt om/voorbij, de voortwentelende jaren

vgl. ook ruimte > hoeveelheid: de prijzen dalen/stijgen

ruimte > gestemdheden, eigenschappen: hooggestemd, hoogmoedig,
publicatie op hoog niveau; laaghartig, laag bij de gronds

chemie > lichaam, ziel: koken van woede, hij dreigde te ontploffen, de stoom afblazen (wél herkenbaar?)

metafoor in de wetenschap

taalwetenschap: talen zijn *verwant* met elkaar, *stammen* van een prototaal *af* (biologische metaforen)

generatieve grammatica: de structuur van een zin wordt voorgesteld door middel van een *boom* (biologisch)

biologie: spieren geven *signalen* af aan de hersenen (verkeerskundige metafoor)

psychologie: *onderbewuste* (ruimtelijke metafoor)

geografie: *landtong* (lichamelijke metafoor)

theologie (religie): God de *Vader* (familiale term)

astronomie: zwart *gat* (ruimtelijke metafoor)

kritiek op metaforen

voorzichtigheid bij metaforen: de vergelijking gaat “mank”

bijv. *taalfamilies* – bij families altijd afstamming van een vader én een moeder – *taalfamilies* gaan op één prototaal terug - steeds is de vraag: wat is het punt van vergelijking, het *tertium comparationis*?

ook kan de één een gelijkenis zien, een ander niet

metaforen in de wetenschap staan voortdurend ter discussie – er is ook literaire kritiek mogelijk

bijv. “het verre orgel van de zee” – visueel bedoeld (dubieus) of auditief (aanvaardbaar)?

theologie: feministische kritiek op het vader-beeld voor God

vergelijkingen

vergelijkingen = GEEN metaforen

vgl. ze zingt als een nachtegaal

hij loopt als een kievit

het loopt als een trein ENZ.

basis: wél gelijkenis (expliciet uitgedrukt)

betekenisspecialisatie

betekenisspecialisatie (betekenisverdichting) ontstaat vaak door *ellips*

ellips: taaluiting waarin iets weggelaten is en aan de goede verstaander wordt overgelaten (is sterk van de situatie afhankelijk)

vgl. wil jij even dekken?, begrijp: wil jij even *de tafel* dekken?

geconventionaliseerd (context niet meer nodig): 't is een *drinker* nl.
'iemand die te veel alcoholische drank nuttigt'

mnl. voorbeeld: *beeten* (causatief bij biten 'bijten') 'doen bijten' >
'laten grazen, nl. het paard' (specialisatie), 'laten grazen van het paard'
(idem, + ellips) > afstijgen (metonomie: gevolg > oorzaak)

samenstellingen

substantivische samenstellingen

steeds, van het begin af aan, specialisatie (abstracte verhouding: het eerste lid bepaalt het tweede)

vgl. tarwemeel 'tarwe gemaakt van meel'

kindermeel 'meel bestemd om er voor kinderen pap van te koken'

zemelmeel 'meel met zemelen'

stuifmeel 'meel dat stuift, door vlinders op bloemen overgebracht'

schepmeel 'meel dat de molenaar voor zichzelf mag houden'

pleistermeel 'pleisterpoeder'

betekenisverruiming

de betekenis wordt abstracter:

vlg. *luxaflex* oorspr. 'van de firma Luxaflex', nu: 'iedere gelijksoortige zonwering'

vgl. ook *tomtom* – Pools: *rover* 'fiets' (oorspr. fietsmerk)

pen oorspr. 'vogelveer', later 'vogelveer om mee te schrijven' (betekenisspecialisatie), nu 'bepaald schrijfgereedschap in het algemeen'

mnl. *gaan* 'te voet gaan' > 'algemene voortbeweging' – daarentegen:

mnl. *varen* 'algemeen' > 'over water gaan' (specialisatie)

(vgl. nog *hemelvaart*, *bedevaart*, *hoe vaart gij?*)

onderscheiding van de types

metonymie, metaforie, betekenisspecialisatie, betekenisverruiming:

niet altijd gemakkelijk uit elkaar te houden

vgl. *maak je niet dik* 'word niet kwaad':

metaforie: doet het kwaadheids-gevoel denken aan lichamelijk dik worden?

of metonymie: gaat kwaad worden samen met lichamelijk dik worden of de sensatie ervan?

vgl. nog je ergens over *opwinden*, je toont je *gebelgd* (mnl. *hem belghen* 'kwaad worden' – verband met *balg* 'buik')

betekenisuitbreiding/beperking

betekensmogelijkheden kunnen worden toegevoegd (uitbreiding van de polysemie):

circuit o.a. 'gesloten systeem van buizen' > 'electrische stroom', 'voor vliegtuigen', 'voor autoraces bijv.' > 'kring van mensen in nauw contact'

NIET te verwarren met betekenisverruiming (> abstract)

betekensmogelijkheden kunnen verdwijnen (in onbruik raken):

vgl. mnl. *raet*, *troost*, *overdaet* (beperking van polysemie)

grammaticalisatie 1

grammaticalisatie, betekenisverbleking

richting > voorzetsel: we reden *richting* Amsterdam; hoe verantwoord en we dit *richting* de samenleving? = zelfstandig naamwoord wordt voorzetsel (inhoudswoord wordt functiewoord)

voor- en achtervoegsels ontstaan uit delen van samenstellingen:

got. *liuba-leiks* (oorspr.) 'een lief lichaam hebbend' (possessief compositum; -*leik*, vgl. ndl. *lijk*, *liuba-* vgl. ndl. *lief*) > ndl. *liefelijk* (-lijk = suffix geworden)

een suffix kan een uitgang worden: vgl. ohgd. *lamb-ir-o* gen.pl. met wortel + stamsuffix + uitgang – nu nhgd. *Lämm-er* (-ir- is meervoudsuffix geworden) – ndl. *lamm-er-en* (stapelvorm)

soort recycling - exaptatie

grammaticalisatie 2

vlaams: a-k-ik zuinig leef, leve-k-ik goed

‘als ik zuinig leef, leef ik goed’

voorbeeld van subjectsverdubbeling

verklaring: leve ik (vol pronomem) > lev-ək (dof pronomem, cliticum)

gaat in de richting van een uitgang

reactie: *ik* wordt voor de duidelijkheid nogmaals toegevoegd

(zo ook bij *a-k-ik*)

brabants: wild-i ‘wilt gij’ > wilde > wildee gij

degrammaticalisatie

ndl. telwoorden van 20 t/m 90 gevormd met suffix -tig

oorspr. got. *tigus* 'tiental' > suffix: twintig, dertig, veertig enz.

mod.ndl. *tig* is zelfstandig naamwoord geworden:

ik het *tig* e-mails gekregen 'ik heb heel wat e-mails gekregen'

hij heeft het *tig* keer gezegd – de *tigste* keer

hij was *tig* vervelend

ander voorbeeld: -schap achtervoegsel in *waterschap*, *bedrijfschap* enz.

> zelfstandig naamwoord *schap* ("de schappen")

gevoelswaarde (connotaties)

rond de betekenis kring van connotaties: allerlei associaties, gunstige of ongunstige gevoelens

veranderingen in *pejoratieve* (slechte) of in *melioratieve* (gunstige) zin
(*in malam partem* of *in bonam partem*)

pejoratief: mnl. *wijf* 'vrouw, echtgenote', nu ongunstig: *dat wijf!* (ook gebruikt als scheldwoord)

mnl. *vrouwe* 'vrouw van adel', nu minder gunstig: 'vrouw'

got. *qino* 'vrouw' – mnl. *quene*, ongunstig

got. *qens* 'echtgenote' – eng. *queen*, gunstig

maarschalk oorspr. 'paardeknecht', nu hoge militaire rang

sociale en stilistische waarde

verschil formeel – informeel

formele situatie: situatie waarin je meer dan anders op je taalgebruik let

ook verschil naar klasse: “hoog” – “laag”

vgl. gannef, gozer, tof, gein (uit Bargoens < Jodentaal < Hebreeuws)

dergelijke woorden kunnen vaker gebruikt worden (verband met de informalisering van de maatschappij) – vgl. *lullig* gebruikt door een minister-president

woorden kunnen ook een onderwetse connotatie krijgen: vgl. *wezen* (in daar moet je niet *wezen*) i.p.v. *zijn*

factoren in betekenisverandering 1

hoe komen woorden aan een nieuwe betekenis?

benoemingsnood: er zijn steeds weer nieuwe dingen en begrippen

hoe benoemen we die?

= onomasiologie (dingen, begrippen > benamingen)

tot dusver:

semasiologie (we gaan uit van de woorden – wat betekenen ze?)

factoren in betekenisverandering 2

1. we vormen een nieuw woord (woordvorming) door middel van samenstelling of afleiding: vgl. computer-spel, digitaal > digital-iseren; ook andere manieren zijn mogelijk: disco(theek) (afkoring), chocomel (splinterwoord), limbo (pseudo-afleiding)
2. door klanknabootsing of klanksymboliek
3. door ontlening: denk aan de vele woorden nu uit het Engels: computer (taaleconomie)
4. bestaande woorden nieuwe gebruiken

woorden nieuw gebruiken

4. door aan een woord een nieuwe betekenis te verlenen: vgl. circuit
vgl. ook hij woont op de gracht – korter voor: hij woont aan de kade
langs de gracht =

uitbreiding van de polysemie

geen probleem: context en situatie verduidelijken

taalgebruiker is (op het niveau van het taalgebruik) bekend met
metonymie en metaforie: bestaand materiaal wordt op een nieuwe,
weliswaar herkenbare manier gebruikt

communicatie mag er niet onder lijden!

mogelijke problemen wél bij metaforen in de poëzie

factoren: ellips en reïnterpretatie

ellips: vgl. (de tafel) dekken, (de koe) melken, (het paard) beeten

reïnterpretatie: dekken, melken, beeten zijn *gereïnterpreteerd*

wonen op de gracht – 2 mogelijkheden:

1. metonomie: op basis van aangrenzing
2. reïnterpretatie op basis van ellips: wonen op (de kade langs) de gracht – *de kade langs* wordt erbij gedacht

engels voorbeeld: private (soldier)

ellips: taaleconomie (hulp van context en situatie) – communicatie moet gegarandeerd zijn

reïnterpretatie door “misverstand”

eng. to count one's beads, oorspr. 'z'n gebeden tellen', later 'de rozenkrans bidden' (veranderingstype = metonymie: er is verband tussen de gebeden en de kralen)

eng. *meat*, verwant met got. *mats* 'voedsel, spijze' (ndl. *met*-worst) – doordat voedsel vaak vlees was, werd 'vlees' de betekenis

reïnterpretaties heel goed mogelijk bij kinderen, bezig met hun eerste taalverwerving

structurele factoren

woorden staan met elkaar in verband (paradigmatische samenhang)

fonologisch (klank): alle woorden die met een p beginnen

morfologisch (klank – betekenis): alle vormen binnen een flexieparadigma: loop, loopt, lopen, liep, liepen

of met hetzelfde achtervoegsel: spraakzaam, zwijgzaam, leerzaam

of voorvoegsel: behalen, bekomen, bespringen, beleren

semantisch (betekenis): lopen, wandelen, rennen, kuieren = *woordveld*
'menselijke voortbeweging'

veranderend woordveld 1

Middel Nederlands: gaan 'te voet gaan' – varen 'algemeen'

> modern Nederlands: gaan 'algemeen' – varen 'gespecialiseerd'

er is verband maar hoe? mogelijkheden:

gaan wordt algemeen > *varen* specialiseert zich (push chain)

varen specialiseert zich > *gaan* kan algemeen worden (drag chain)

of vinden de ontwikkelingen gelijktijdig plaats?

veranderend woordveld 2

middelhoogduits woordveld 'kennis'

begin 13^e eeuw: wisheit (algemeen), kunst (kennis en kunde van de adelen), list (kennis en kunde van de niet-adellijken)

een eeuw later: list (verdwenen, had een negatieve bijklank gekregen), vervangen door: wizen (vooral technische, ambachtelijke vaardigheden), wisheit (mystieke kennis van God), kunst (de zuivere vorm van wetenschap en kunst)

geen overkoepelende term meer

betekenissen niet meer gekoppeld aan de standen maar aan delen van de werkelijkheid

parallele ontwikkelingen

vgl. de kleurnamen *zwart*, *grijs* en *wit*

figuurlijk: zwarte handel, zwart geld

> wit geld, witwassen, grijs geld (het grijze circuit) =

analogie op basis van reeds bestaande betekenisovereenkomst

[homonymie-vermijding:

1. de slager slacht een koe

2. hij slacht zijn vader 'hij lijkt op zijn vader'

geval 2 in onbruik geraakt]

“volksetymologische” betekenisverandering

1. door klank- en betekenisassociaties:

lintworm, oorspr. tautologische samenstelling (lint = worm) – onder invloed van lint > betekenis ‘worm als een lint’

2. door klankassociaties:

hanteren (uit frans *hanter* ‘omgaan met, spoken’) – onder invloed van hand > ‘iets met de handen doen’ (deze kast is niet te hanteren)

[klankverandering op basis van klank- en betekenisassociaties:

hamaca (uit amerikaanse taal) > *hangmat*]

eufemismen, dysfemismen

vermijding van een ongunstige gevoelswaarde:

vgl. “zekere plaats”: secreet, huisje, WC, Wee, toilet, ‘handen wassen’,
Engeland: Ladies Powder Room = betekenis-uitbreiding

woorden kunnen om eufemistische redenen in onbruik raken: vgl. secreet
(nog wel scheldwoord voor een vrouw: wat een secreet!)

woorden krijgen nieuwe betekenis door dysfemistisch gebruik: *varken*
‘iemand die zich slecht gedraagt’

[dysfemismen = scheldwoorden (iets of iemand opzettelijk ongunstig
voorstellen), vgl. *secreet*, maar ook met behulp van bepaalde voorvoegsels:
rotwijf, kloteweer, kutkarwei, teringzooi

vloeken c.q. bastaardvloeken fungeren als tussenwerpsels]

taboeïsering

blanke - idee: *blanke* klinkt te positief (vgl. bijv. de aanrecht blank schuren zodat hij weer blinkt)

daarom: NIET *blanke* mensen maar *witte* mensen (*white people*) – *blanke* raakt een betekenis-mogelijkheid kwijt, *witte* krijgt er één bij

[problemen: 1. *wit* kan ook positief klinken (vgl. wit geld)

2. vgl. uitdrukkingen als: wat zie je wit, hij werd wit om z'n neus, zie ik zo wit? (hoe kun je wit zijn/worden als je al wit bent?)

3. mijn eigen ervaring: mijn huid is niet wit

hoe ver ga je? vgl. de uitdrukkingen: zwart geld, iemand zwart maken – dus *zwarte*, vroeger *neger*, ook vermijden?]

mnl. voorbeeld van taboe: *die viant* voor *die duvel*

vgl. verder de eufemismen: de gevoelswaarde als factor

hyperbool, ironie en dgl.

hyperbool: iets heel sterk uitdrukken

verschrikkelijk 'om van te schrikken' > 'erg': verschrikkelijk mooi weer
(woord raakt z'n hyperbolische waarde kwijt in het gebruik)

ironie: jij bent ook een held (tegen iemand die bang is) – in New York
bij sommige kinderen: *hero* 'coward = lafaard'

litotes: iets sterk uitdrukken door ontkenning (hij is er niet vies van)

ongunstig > gunstig: zo (kleine) boef (tegen kind) = hypocoristicum,
vleinaam

de “eigenlijke” betekenis 1

de eigenlijke betekenis = de betekenis die het woord NU heeft

hoe stellen we die betekenis vast? – door NU na te gaan hoe het woord wordt gebruikt

misverstand 1: de eigenlijke betekenis = de betekenis die het woord vroeger had – etymologisch onderzoek nodig

misverstand 2: door die “eigenlijke” betekenis komen we achter het “wezen” van de benoemde zaak

vgl. *ellende* < **ali-landi* ‘in een andere land zijn, ballingschap’ = NIET de betekenis die het woord nu heeft, geeft ook niet het “wezen” van de ellende aan; is wél de oorspronkelijke betekenis

de “eigenlijke” betekenis 2

voorbeeld van een dominee: overlijden = ‘over het lijden heenkomen’ = van de aardse ellende in de hemel komen

dit kan waar zijn maar de argumentatie klopt niet

etymologie klopt in dit geval ook niet: *lijden* in *overlijden* is ‘gaan’: ‘overgaan’ (in een andere toestand)

vgl. nog *verleden* tijd, enige dagen *geleden*, mnl. die strate liden ‘door de straat gaan’ – dit *lijden* nu verdwenen (homonymie-vermijding?)

literatuur

Cor van Bree, *Historische Taalkunde*
(laatste druk 1996, nu online)

Hans Smessaert, *Basisbegrippen
semantiek*, Leuven & Den Haag,
Acco, 2009

slot

hartelijk dank voor uw aandacht!